

МАГДАЛЕНА АБАДЖИЕВА
Институт за български език – БАН
✉ m.abadzhieva@ibl.bas.bg

РЪКОПИСНИТЕ КНИГИ НА БЪЛГАРИТЕ КАТОЛИЦИ ОТ XIX ВЕК

Настоящата статия разглежда ръкописната традиция в книжнината на българите католици от XIX век, като търси причините за нейното широко разпространение в този период. Наблюденията са направени с оглед на периодизацията на този дял от българската литература. Защитена е тезата, че ръкописната традиция сред българите католици започва още през втората половина на XVIII век, когато се създава т. нар. „павликянска книжнина“, в чийто обхват влизат произведения, съставени от българите католици на новобългарски език. Цитирани са откъси от отделни сборници, които доказват, че ръкописните книги сред българите католици се разпространяват широко през XIX век съобразно една нова тенденция сборниците да бъдат създавани за отделни личности с оглед на тяхното духовно и образователно израстване.

Ключови думи: българи католици, български език, български ръкописи

Magdalena Abadzhieva
Institute for Bulgarian Language – BAS
✉ m.abadzhieva@ibl.bas.bg

NINETEENTH-CENTURY MANUSCRIPTS OF THE BULGARIAN CATHOLICS

The article discusses the manuscript tradition in the literature of the Bulgarian Catholics of the 19th century, searching for the reasons for their wide distribution in that period. Observations are made with a view to the periodisation of that part of Bulgarian literature. The article argues that the manuscript tradition among Bulgarian Catholics began as early as the second half of the 18th century, when the so-called “Paulician literature” was created, which comprised works written for the Bulgarian Catholics in Modern Bulgarian language. Excerpts from various collections are cited, which prove that handwritten books among Bulgarian Catholics spread widely in the 19th century in accordance with a new tendency to produce manuscripts for individual use aiming at spiritual and educational growth of the members of the community.

Keywords: Bulgarian catholics, Bulgarian language, Bulgarian manuscripts

---

Тази публикация е в резултат на изпълнение на Националната научна програма „Млади учени и постдокторанти“ на МОН.

Книжнината на българите католици е отделен дял от българската литература, свързан с Контрареформацията и опитите за активно разпространение на католицизма по българските земи през XVII в. Тук няма да се спирам подробно на периодизацията на българската католическа книжнина, само ще спомена, че за пръв път този въпрос е поставен от Петър Динеков ([4]: 287–290), който обособява три отделни етапа в нейното развитие. Първият се представя от произведенията, създадени през XVII в.: тези на Петър Богдан Бакшич, Филип Станиславов, Петър Парчевич, Антон Стефанов и др. Във втория етап е поставена литературната дейност, която се развива в емиграция след Чипровското въстание през 1688 г. Тук изпъкват имената на Кръстьо Пейкич, Яков Пеячевич, Франциск Ксавери Пеячевич и др. В третия етап П. Динеков отделя павликянската книжнина ([4]: 289), като подчертава нейната специфичност в жанрово отношение. Въпросът за периодизацията на книжнината на българите католици е разгледан също и от Кр. Станчев, Д. Петканова, М. Димитрова и др. ([6]: 9), ([5]: 549), ([3]: 744–752).

За разлика от книжнината, която се създава през XVII и първата половина на XVIII век и която е предимно печатна по вид, през втората половина на XVIII век в селата около Пловдив възниква т. нар. „павликянска книжнина“¹, която се отличава не само със своя новобългарски език, но и със своята ръкописна форма на разпространение. В настоящата статия ще бъде направен опит тази нова посока на развитие да получи своето обяснение и ще се набележат някои основни проблеми, които трябва да бъдат разгледани подробно в бъдеще.

Наскоро излезе от печат книгата „Ръкописният българско-италиански речник на отец Маурицио от 1845 г.“, която е и първото самостоятелно изследване, посветено на произведение от книжнината на българите католици от XIX век [1]. В него са направени някои наблюдения, които разкриват общите черти между пазения в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (нататък НБКМ) ръкопис 778 на Петър Ковачев Царски от 1773 г. и Ръкописния българско-италиански речник на отец Маурицио от 1845 г. Изказана е тезата и са дадени примери, които доказват, че произведенията на българите католици от втората половина на XVIII в. установяват традиция в областта на правописа, която продължава и през XIX в.² Тази връзка между двата периода може да бъде потърсена и на друго ниво, не само езиково, и е логично причината за съществуването на ръкописните книги на българите католици през XIX век да бъде отнесена към произведенията на Петър Ковачев Царски – един от основоположниците на книжнината на българите католици

¹ Вж. Абаджиева, М. За определението „павликянска книжнина“ в българската литературна история. В: *Сборник доклади и материали от заключителната конференция*. София, 29–30.06.2015 г., с. 211–217.

² Вж. Абаджиева, М. *Ръкописният българско-италиански речник на отец Маурицио от 1845 г.* София, 2020, с. 39.

на новобългарски език. Основание за това дава и фактът, че от другия книжовник, който е творил активно през втората половина на XVIII в. – Павел Гайдаджийски Дуванлията, не са открити запазени ръкописи. Затова накратко ще се спра върху творчеството на Петър Ковачев Царски.

Доскоро в науката бяха известни четири негови ръкописа: НБКМ 778 от 1773 г., НБКМ 779 от 1780 г., НБКМ 1423 от 1793 г. Четвъртият по последна информация се намира в Рим и е от 1779 г. През 2016 г. проф. Замфира Михаил (Румъния) откри в сбирката на Румънската академия на науките неизвестен досега сборник на Петър Ковачев Царски от 1779 г. (по-нататък РАН 747). Текстът се оказва идентичен с този на ръкопис 779 от 1780 г., който се пази в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София (по-нататък НБКМ 779). В своя публикация проф. Замфира Михаил и проф. Василка Алексова отбелязват близостта на двата сборника и обръщат внимание на факта, че в по-късния препис лексикалните отлики са рядкост, като посочват следните два примера: sickiat negof soj – Букурещ / sickiat negov coren – София; Sled tova zadadi slanzeto, mesecinata i zvezdite – Букурещ / Sled tova zadadi slanzeto, mesezat i zvezdite – София [2].

Прилагам в табличен вид титулните страници с оригиналната графика на ръкопис НБКМ 779 (Таблица 1) и РАН 747 (Таблица 2), от които е видно не само тяхното сходство, но и причината за тяхното създаване:

Таблица 1

Iesus Ma=ria Ioseph vam davamsarze		Fa=Len		Ie=sus	Iesus Ma=ria Ioseph Pomoghne=te mi na cias odmojata smart	
vas=da		Casso Iscazovane od Sveto Pismo ubar=nai od Talianski jezik na Balgarski Gospodin Petar Fabri Imperiali na Paula Cercia negov brat na godini od poroxdene Issukrastovo MDCCLXXX			ba=di	
	da izdahni moja=ta du=scia na				vasci raze A=men	
Ma=Ka						od Gos=
Ceti bratko i hubeve mis=li i tvojat xi=vot upravi da si gotov			podina na=scega Issu=krasta da		За smart за sad Bo=xi i za Rai nebeski do=veka	
		Badizam= an na		nasci= tesar=za		

Таблица 2

vas= da		Casso iskazovane Od Sveto Pismo, pis= Sali Gospodin Petar Fabri Imperiali na godini od Poroxdene		ba= di
	temi na cias od moja	Issukrastovo 1779. Na Spassa Bum=balov Cercia	tasm=art. Am=en	
Jesus Ma=ria				Josef da is=
Maka is= mart od Gospodina nascega Jessu= krasta da		dahnimo= jatadusci=a		badi zaman na nasci= te sarza Amen

Прави впечатление, че и двата ръкописа са посветени на конкретни личности. Ръкопис НБКМ 779 е предназначен за търговеца Павел. Петър Ковачев го нарича свой брат: на Paula Cercia negov brat³. 747 РАН е написан за Спас Бумбалов, вероятно търговец: Na Spassa Bumbalov Cercia. Лексемата *чарчия* се открива в речника на Найден Геров точно с това значение (от тур. *çerçi* – търговец). Изключителен интерес представлява предисловието, написано от самия Петър Ковачев Царски. То е в обем от две страници, разположено в самото начало на двата сборника. Представям в табличен вид двата текста, за да могат да бъдат лесно съпоставени⁴.

РАН 747 от 1779 г.	779 НБКМ от 1780 г.
Na coi cete Od sickite knighi, detose sa pissali na tozi svet, basc knigai Sveto Pismo, zerei izlezlo iz ustà Bo=xi: i zatovà temelet od sickite drughi knighii u Sveto Pismo: tei Dumat sicki Mudri hora. Zatovà coi znai sctogod od Sveto Pismo, moxe dase rece sctogod dai mudar; zere u Sveto Pismose name=rova Kristianska mudros; i zatovà	Na coi cete Od sickite knighi, detose sa pissali na tozi Svet basc knigai Sveto Pismo, zerei izlezlo iz usta Boxi; i zatovà Temelet od sickite drughi knighii u Sveto Pis=mo: tei dumat sicki Mudri, i knixiovni hora. Zatovà coi znai sctogod od Sveto Pismo, moxe dase recè sctogod dai Mudar: zere u Sveto Pismose namerova kristians=ca

³ На същия Павел е посветен и най-ранният достигнал до нас образец на българската католическа литература на новобългарски език – ръкопис НБКМ 778 от 1773 г. На неговата първа страница се чете: Kniga na Paula Zarov u kojase cetat mlogo Rabote Boxij.

⁴ Текстовете от двата сборника са предадени с тяхната оригинална графика. Клистиките не се нормализират. Отбелязани са ударенията; „=“ е знак за пренос в оригинала.

assamse macil sedem meseza dai ubarna od Talianski jezik na Balgarski, da moxisc ti Sinco da vidisc, i da poznaisc, cacoi Gospod storil za horata. Sveto Pis=mose pak razdele na dve; jednotose vika staro Sveto Pismo: i tovà darxiat i Evreite; drugotose vika novo Sveto Pismo. Staro Sveto Pismo hortu=va, cak Gospod zadade tozi svet: cak zadade cile=ka: cak izbrà Deda Avrahama, i sickiet negof Soj, sanki Eureite, za svoje hora: cak padnaha u robsto misirsko, i cakghi utarvà od tam: cakim dade zacon, i zarsto: i nai na setne cak padnaha raja na poganski zarè. Hortuva oscti Staro Sve=to Pismo od Prorozite, detosa prorokuvali ja od Issukrasta, ja od drughe rabote, detosesa dò si=gà ja dokareli, ja sctat dase dokarovat dorse svarscti tozi svet. Novo Sveto Pismo hortuva cak Sin Boxi Issukraste porodi na tozi svet od Blaxena Deviza Maria pò Duha Svetoga: cak=mo dade kristianska zacon: cakgo maciha Eurei=te, i na kras raspreha, i umrè damo utarvè od robsto od ghiavlat: i cak Apostoletesi prikazaha ve=ra Issukrastova pò Svetat. Nain a Krajat pak od тази knigase hortuva, cak Rimlenete sassipa=ha Ieruzalem, i ni ostaviha od nei camak na ca=mak, cak besce rekal Issukras, i zarobiha sickite Eurei, caksa i dòsigà robje i rasprasnati pò sic=kiet svet bes Glavà, i bes zacon. Ettoti oileise Sin=co turem pred occite sicko Sveto Pismo, i Staro, i Novo, ne дума pò дума, zerei jasak od Sve=ta Cerqua, emi cato jednò prikazovane, illi hi=kiajet; ceti oileise, i uccise, da moxisc da uccisc i drughi hora, hem hubave misli, cacoi Gospod sto=ril za tebe, ta i ti macise damu povarnisc sas dobar xivot, i akoti nescto dodi sciube, ja da nimo=xisc da razbiresc, pitai Redovniki, date upravat, dane zbarcasc nescto, zere tovase vika Sveto Pismo, i ako nescto od nei Cilek stori enkiar, toi nie, vekie Kristianin, emi polovernik.

Moli Boga za mene
BOGU FALA

Mudros; i zatovà assamse macil sedem meseza dai ubarna od Talianski jezik na Balgarski, da moxisc ti Sinco da vidisc, i da poznaisc, cacoi storil Gospod za hora=ta. Sveto Pismose razdele na dve: jednòtose vika Staro Sveto Pismo: i tovà darxiat i Eureite; Drugotose vika Novo Sveto Pismo. Staro Sveto Pismo hortuva, cak Gos=pod zadadi tozi svet: cak zadadi cileka, i sicko, detoi na Svetat: cak izbrà Deda Aurahma, i sickiet ne=gov coren, sanki Eureite, za svojè hora; cak padna=ha Eureite u Robstvo Misirsko, i cakghi utarvà od tam Gospod: cakim dadi zacon, i zarsto: i nai na setne cak padnaha rajà na Poganski zarè. Hortuva oscti Staro Sveto Pismo od Prorozite, detosa prorokuvali ja od Issukrasta, ja od drughe rabote, detosesa dò sigà ja do=kareli, ja sctat dase dokarovat dorse svarscti tozi Svet. Novo Sveto Pismo hortuva cak Sin Boxi Issukraste porodi na tozi Svet od Blaxena Deviza Maria po du=ha Svetoga: cak xivè na tozi Svet 33. godini, i cakmo dadi Cristianca zacon; taci cakgo maciha Eureite, i rasprehago na kras, i umrè damo utarvè od robstvo od ghiavlat, i od Pakalat: i cak Apostoletesi razdeliha sicki=et Svet, i utidoha, ta prikazaha vera Issukrastova na secade. Nai na krajat pak od тази knigase hortuva, cak Rimlenete sassipaha Ieruzalem, Cerquata Salamono=va, i sicko Eureisco, i zarobiha Eureite, caksa idò sigà robje, i rasprasnati pò sickiet Svet.

Ettoti oileise Sinco turem prid occite sicko Sveto Pismo, i Staro, i Novo, ne дума pò дума, zerei jasak od Sveta Cerqua, emi cato jednò prikazovane; ceti oileise, i uccise, i hubave mis=li, cacoi Gospod storil za tebe, i za sickiet svet, i maci=se da upravisc tvojat xivot, i da varvisc u praviet pat, cacoto Gospod zapovedova, da moxisc dasi kazandissasc Rai Nebeski. I akoti nescto dodi sciubè, pitai Redovniki date upravat, dani zbarkasc nescto, zere tovase vika Sveto Pismo, i ako nescto od nei Cilek stori en=kiar, toi niè veke Cristianin, emi polovernik.

Moli Boga za mene
BOGU FALA

Между двете предисловия се откриват някои различия в съдържанието на текста, както и в техните езикови особености. Разяснявайки защо е важно да се чете Светото писание, още в първото изречение в по-късния сборник Петър Ковачев добавя думата *книжовни*, изтъквайки, че свещените текстове са основата на всички други книги както според мъдрите, така и според книжовните хора:

i zatovà temelet od sickite drughi knighii u Sveto Pismo: tei Dumat sicki Mudri hora / i zatovà Temelet od sickite drughi knighii u Sveto Pis=mo: tei dumat sicki Mudri, i knixiovni hora

Книжовността е добавена като важен аргумент, който трябва да убеди притежателя на сборника колко е важно да се чете Светото писание. Със сигурност разликите в съдържанието между двата ръкописа могат да се обяснят с тяхното предназначение да служат на две отделни личности. Това личи особено във финалната част на предисловието, където отликите са най-големи. Разяснявайки причината, поради която превежда Светото писание от италиански език на български, книжовникът отправя своите съвети към бъдещите собственици на книгите как да се държат като добри християни. Тези напътствия очевидно са съобразени с техните индивидуални различия и начин на живот.

От направения преглед може да се обобщи, че през втората половина на XVIII в. ясно проличава тенденцията да бъдат създавани сборници сред българите католици, които са предназначени за конкретни лица, като това понякога е допълнително аргументирано със специално написани предисловия, в които се разяснява ползата от четенето. Това обяснява и ръкописната форма на тези книги, които се създават целенасочено, за да бъдат за лична употреба на определени ползватели, у които да утвърдят католическата вяра. Печатната книга няма как да покрие това изискване за съкровеност и лично отношение, тъй като тя предполага мултиплицирането на едно и също съдържание, предназначено за голям брой хора.

Книжнината на българите католици от XIX в. продължава развитието на тази заложената от предишния век тенденция. Невъможно е в настоящата статия да бъдат обхванати абсолютно всички запазени и достигнали до нас образци, тъй като те са много на брой, но тук ще се спра на няколко отделни сборника.

През януари 2020 г. от Иво Райков, родом от гр. Раковски, ми бяха предадени за работа осем неизследвани и неизвестни на науката ръкописа на българи католици от втората половина на XIX в., част от негова лична колекция. Някои от тези книги също съдържат предисловия, подобни на цитираните по-горе и написани от книжовника Петър Ковачев Царски. Такъв текст се открива в ръкопис на Андреа Канова от 1845 г., поместен на първите две страници със заглавие „*Na Koguto ceti*“. Накрая се открива следното:

Da se ni dukare na tebe, sinko moj, tosi zarar piscem tozi kitapce. Cetigo sas sbran akal, i xia videsc kolko j zdrava, istenska, Sveta tuojata Vera,

povici indi xia ja saidissuasc, i ta, ako redisc tuojat xivot spored neiniti zapovedi, scte da te zavedi na vecna ciastitos.

Ясно се вижда, че сборникът на Андреа Канова е предназначен от ново за конкретно лице, което трябва да чете текста „със сбран акъл“, за да го заведе той „на вечна честитост“. Подобна аргументация се открива и в друг ръкопис от колекцията на Иво Райков от втората половина на XIX в. – молитвеник, без датировска, написан от отец Бенвенуто от Витербо. Ето с какви думи започва този ръкопис:

Iesus, Maria, Ioso

As padre Benvenuto od Viterbo od red od sveti Francesko, Cappuccino, sam pissal tozi manicek Kitap za slava, za poces od Issusova, Maria, i Ioso, i za dobro od tuojata duscia, o dragha sistro u Issuk: as drugho niscto niscta, i ni poiskam od tebe, tokoci as ti se mola da se pomnisc od mene na tuojete molitve; tua as poiskam od tebe, i poiskam j sas sve sarze, sas sve duscia. As ti se mola joscti da izvadisc dobro od ceteneto od toja sirmah Kitapce. Ako u nego ima sbarkanie, tarpeni.

От текста се разбира, че молитвеникът е създаден от отец Бенвенуто за негова сестра по вяра за доброто на нейната душа и в прослава на Бога. В замяна на това книжовникът изразява своето желание да бъде споменаван в молитвите на притежателката на книгата.

Ръкописните книги от колекцията на Иво Райков са интересни и с това, че някои от тях не са хомогенни като съдържание и съставителство. В отделни сборници са подвързани заедно части, писани с различни почерци, а един от тях събира в едно книжно тяло ръкописна и печатна част. Вижда се ясно, че това са книги, които са били допълвани и обогатявани в продължение на години от различни свои притежатели и това отвежда към спецификата на ръкописната книга, която не е строго фиксирана като съдържание във времето, а търпи промени, чрез които могат да се проследят нейният живот и нейната история. По този начин ръкописната книга като феномен дава информация не само за текстовете, които съдържа, но и за начините, по които е била четена и възприемана, тъй като допълненията сами по себе си са въпрос на корективен прочит. Необходимо е във връзка с това колекцията на Иво Райков да бъде обстойно проучена и изследвана.

Интересно предисловие съдържа и ръкопис 1309 от сбирката на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Ето кратък откъс от него:

Азь, о прелюбезный Читателю, подвиженъ отъ еднѣ голямѣ ревность и отъ едно голѣмо милосръдіе заради нашѣи бльгарскій народъ, кого виждамъ, че отъ день на день усяща голямѣ нуждѣ за книги бльгарскы и особенно за книги духовны, потрудихъ ся точно съ крѣпостѣтъж на Господа нашего Иисуса Христа, и съ помощѣтъж на нашѣтъж прелюбезнѣ и великолѣпнѣ Майкѣ Марїѣ да приведѣ тѣѣж книгѣ,

коя е много прѣятна ней, отъ Италиански на Български и да ѝ извадж колкото вече могъ поскоро на бѣль свѣтъ за да могътъ еднажъ и нашити людіе да виджътъ еднѣ книгѣ духовнѣ писанѣ по языка тѣхнаго, и да рѣкжътъ непослѣдѣкъ и тѣ че имжътъ какъто другити людіе книгѣ духовнѣ и молитвы още по тѣхнѣи си языкъ.

Цитираният откъс съдържа аргументацията на книжовника да преведе от италиански на български език съдържанието на сборника. Това е друг поглед към съществуването на ръкописните книги на българите католици от XIX век, сред които се вижда инициативата на отделни личности да обогатят познанията на своята общност с нови и непреведени до този момент текстове.

Настоящата статия разкрива още една отличителна черта на книжнината, която създават българите католици след втората половина на XVIII в., в сравнение с предходните периоди на нейното развитие. Освен езика, който в началото е италиански, илирийски или латински, а след това новобългарски, този дял от българската литература променя и своята форма на съществуване от предимно печатна книжнина към ръкописна. Това донякъде може да бъде обяснено и с откъсването от печатната политика на Конгрегацията за разпространение на вярата, учредена от папа Григорий XV през 1622 г. Книжнината на българите католици все повече се обвързва с нуждите на местното българско население, което намира отражение в появата на сборници, съставени за отделни личности и за индивидуална употреба.

Литература

- [1] – Абаджиева, М. *Ръкописният българско-италиански речник на отец Маурицио от 1845 г.* София, 2020.
- [2] – Aleksova, V., Mihail, Z. Un manuscris inedit în limba bulgară cu litere latine (1779). In: *Istorie, cultură și politică în Sud-estul Europei*. (Două colocvii internaționale). Brașov: Ed. Istros, 2017, p. 41–53. [Biblioteca de studii și cercetări Sud-est europene, 7].
- [3] – Димитрова, М. Книжнината на българите католици. В: *История на българската средновековна литература*. София, 2009, с. 744–752.
- [4] – Динеков, П. Католишката книжнина в историята на българската литература (методологически въпроси). В: *Българско Средновековие. Българо-съветски сборник в чест 70-годишнината на проф. Ив. Дуйчев*. София, 1980, с. 287–291.
- [5] – Петканова, Д. *Старобългарска литература IX–XVIII век*. София, 1997.
- [6] – Станчев, Кр. Литературата на българите католици през XVII и XVIII век и преходът от Средновековие към Възраждане. // *Литературна мисъл*, 1981, № 3, с. 3–11.